

ΑΛΜΠΕΡ ΚΑΜΥ

Το μέλλον του ευρωπαϊκού πολιτισμού

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΚΑΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ-ΕΠΙΜΕΤΡΟ ΣΟΦΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΥ-ΒΑΣΙΛΑΚΟΥ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΞΕΝΗ Δ. ΜΠΑΛΩΤΗ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΝΙΚΗ ΚΑΡΑΚΙΤΣΟΥ-ΔΟΥΓΕ • ΜΑΡΙΑ ΚΑΣΑΜΠΑΛΟΓΛΟΥ-ROBLIN

ΑΛΜΠΕΡ ΚΑΜΥ

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ
ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΚΑΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ - ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Σοφία Πελοποννησίου-Βασιλάκου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ξένη Δ. Μπαλωτή

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Νίκη Καρακίτσου-Dougé

Μαρία Κασαμπαλόγλου-Roblin

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Λογοτεχνικά δοκίμια • Αλμπέρ Καμύ, *Το Μέλλον του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού* • Albert Camus, *L'avenir de la civilisation européenne* • Αντί προλόγου, επίμετρο, έρευνα και επιλογή υλικού: Σοφία Ε. Πελοποννησίου • Εισαγωγή: Ξένη Δ. Μπαλωτή • Μετάφραση: Νίκη Καρακίτσου-Dougé, Μαρία Κασαμπαλόγλου-Roblin • Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος • Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης • Φίλμ, μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση • Copyright® για τα κείμενα του Albert Camus, Editions Gallimard, 1965 • Copyright® για τις σημειώσεις, Editions Gallimard, 2008 • Copyright® για το αρχαιακό υλικό Ίδρυμα Άγγελου και Δητώς Κατακουζηνού • Copyright® για την ελληνική γλώσσα Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη), 2013 • Πρώτη έκδοση στη γαλλική γλώσσα από τον Άγγελο Κατακουζηνό, πρόεδρο της Ελληνογαλλικής Πνευματικής Ένωσης, Αθήνα 1956 • Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Δεκέμβριος 2014 • ΚΕΤ 9008 • ΚΕΠ 1021/14 • ISBN 978-960-16-5691-5

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069 • ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078 • ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΙΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 23 10.70.63.54, 23 10.70.67.15, ΦΑΞ: 23 10.70.63.55 • Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Στον André Schiffrin

Περιεχόμενα

ΣΟΦΙΑ Ε. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΥ Αντί προλόγου

11

ΞΕΝΗ Δ. ΜΠΑΛΩΤΗ Εισαγωγή

25

ΕΛΛΗΝΟΓΑΛΛΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ

*Συζήτηση στρογγυλής τραπέζης με θέμα
το Μέλλον του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού*

61

Προσφώνηση του καθηγητή

Άγγελου Κατακουζηνού

65

Εισήγηση του Ευάγγελου Παπανούτσου

Απάντηση του Αλμπέρ Καμύ

75

Εισήγηση του Κωνσταντίνου Τσάτσου

Απάντηση του Αλμπέρ Καμύ

93

Εισήγηση του Γιώργου Θεοδοσιάδη
Απάντηση του Αλμπέρ Καμύ
109

Εισήγηση του Φαίδωνα Βεγλερή
Απάντηση του Αλμπέρ Καμύ
123

Εισήγηση του Νίκου Χατζηκυριάκου-Γκίκα
Απάντηση του Αλμπέρ Καμύ
169

Σημειώσεις
183

ΕΠΙΜΕΤΡΟ
187

ΣΤΟΝ ΑΠΟΗΧΟ ΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΗΣ
Ενθυμήματα από το αρχειακό υλικό του Ιδρύματος
A. & A. Κατακουζηνού
199

*Εισήγηση του Κωνσταντίνου Τσάτσου
Απάντηση του Αλμπέρ Καμύ*

Κ. ΤΣΑΤΣΟΣ: Πράγματι, οι παρωχημένες ιδεολογίες ασκούν τη μεγαλύτερη επιρροή. Αναρωτιόμαστε αν αυτά τα τελευταία χρόνια, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ή και κατά τη διάρκειά του, δεν συνέβησαν σε όλο τον κόσμο κοινωνικά και πνευματικά φαινόμενα που να μην αποτελούν έκφραση μιας κρίσης. Γι' αυτή την κρίση θα θέλαμε να μιλήσουμε.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα τελευταία εκατόν πενήντα χρόνια ήταν χρόνια μεγάλης προόδου. Αυτή η πρόοδος συνεχίζεται; Αν όχι, για ποιο λόγο δεν συνεχίζεται;

Θα προσεγγίσω το ερώτημα με έναν πολύ απλό τρόπο —θα μου επιτρέψετε ωστόσο να εξηγήσω τους όρους που θα χρησιμοποιήσω—, γιατί αυτοί ακριβώς οι πολύ απλοί όροι είναι και

οι πιο επικίνδυνοι. Θα ήθελα να παρατηρήσω ότι, στο σύνολο της ευρωπαϊκής κουλτούρας μας, εντοπίζουμε δύο ρεύματα, δύο θεμελιώδεις τάσεις, στις οποίες δίνω πολύ κοινότοπα ονόματα, για να είμαι ακόμη πιο απλουστευτικός, ένα ρεύμα, ας πούμε: μια τάση κλασική και μια τάση ρομαντική. Η κλασική τάση, όπως είναι πολύ φυσικό, κυριαρχείται από το στοιχείο της λογικής – τα έλλογα στοιχεία επικρατούν στα άλογα. Καθώς η λογική είναι περιορισμός και ορισμός, αντιτίθεται σε ό,τι είναι άπειρο, σε ό,τι είναι απεριόριστο. Σαν περιορισμός που είναι, αντίκειται επίσης σε ό,τι είναι μη μετρήσιμο. Συνεπώς, επιβεβαιώνει το μέτρο, αυτό που λέμε στην ελληνική φιλοσοφία «μέτρον», «μέτρον άριστον». Και επιβεβαιώνοντάς το, επιβεβαιώνει συγχρόνως και την αρχή ότι όλα είναι σχετικά και όχι απόλυτα στον ιστορικό κόσμο. Συνεπώς, υπάρχει άρνηση κάθε τάσης προς το απόλυτο, και επομένως άρνηση καθετί ακραίου, κάθε εξτρεμισμού, άρνηση κάθε μεσσιανισμού. Έτσι, υπάρχει κατάφαση του πα-

ρόντος, δεν υπάρχει υπερβατικότητα, υπάρχει μια ενύπαρξη που βεβαιώνει την παρούσα ζωή, τον παρόντα άνθρωπο, και που απονέμει τελικά στην ανθρώπινη ζώσα ατομικότητα μιαν αξία που θα αδυνατούσε να αποδώσει σε όνειρα ή οράματα ενός απροσδιόριστου μέλλοντος.

Από την άλλη, υπάρχει η ρομαντική τάση που χαρακτηρίζεται από εξτρεμιστικά στοιχεία, μεσσιανικά, άλογα. Θα ήθελα μάλλον να δώσω παραδείγματα πιο συγκεκριμένα, από τη μοντέρνα τέχνη, που να εκφράζουν αυτή την ψυχολογία που δημιουργήθηκε τα τελευταία χρόνια. Στη μοντέρνα τέχνη, πολύ συχνά έχουμε μια επικράτηση άλογων στοιχείων, μια επικράτηση που ξεπερνά το μέτρο, αυτό με το οποίο το έλλογο και το άλογο συνδυάζονται με τρόπο δημιουργικό. Παράλληλα, έχουμε σε τούτη την τέχνη μια διάσπαση των μορφών, των αισθητών και των λογικών μορφών. Είμαι πολύ σχηματικός, όμως δεν μπορώ να κάνω διαφορετικά. Και κατά συνέπεια, έχουμε μια κυριαρχία των άλογων στοιχείων. Στη φιλο-

σοφία βλέπουμε ξαφνικά τη διαίσθηση να συλλαμβάνεται και ν' αναγνωρίζεται ως η πρώτη πηγή της γνώσης, των πιο βαθιών γνώσεων, να τοποθετείται υπεράνω και της λογικής ακρόμης. Βλέπουμε την εξιδανίκευση και την κορύφωση του υποκειμενισμού στον υπαρξισμό, που είναι κι αυτός μια έκφραση της τάσης που αποκαλώ ρομαντική. Για να περιοριστώ στον κοινωνικό χώρο, θα προστρέξω στις απολυταρχικές ιδεολογίες που φαίνονται να είναι ορθολογικά οργανωμένες, κυρίως ο μαρξισμός, αλλά και οι άλλες. Στην ουσία, ωστόσο, έχουν μόνο μια επίφαση ορθολογική, το βάθος τους είναι πάντα ανορθολογικό. Σε όλες αυτές τις ιδεολογίες υπάρχει, από τη στιγμή που γίνονται πραγματικότητα και έρχονται σε επαφή με την αλήθεια, μια κυριαρχία άλογων στοιχείων, ένα πνεύμα εξτρεμισμού· εκεί επικρατεί ο μεσσιανισμός· ο κόσμος του μέλλοντος είναι ο κόσμος στον οποίο θυσιάζουμε το παρόν. Επομένως, μια αφηρημένη μορφή της ανθρωπότητας καταλήγει να γίνει θεότητα στην

οποία θυσιάζουμε τον ζωντανό άνθρωπο, τη ζωντανή πραγματικότητα, το παρόν· και σε τελευταία ανάλυση κι εδώ, επίσης, έχουμε μια υπερβατικότητα που δεν διαφέρει από εκείνη των περασμένων αιώνων, από τη μεταφυσική των περασμένων αιώνων, παρά μόνο στο ότι η Γη της Επαγγελίας ή ο Παράδεισος δεν είναι πλέον επέκεινα του χρόνου, αλλά μέσα στον χρόνο, μέσα όμως σε έναν απροσδιόριστο χρόνο. Άρα, αν αυτό αληθεύει, αν μεταξύ των δύο αυτών τάσεων πρέπει να παραδεχτούμε ότι η ρομαντική τάση είναι η μόνη θετική τάση που κυριαρχεί στις μεγάλες μάζες, κυριαρχεί στην ιστορία (δεν μιλώ για τα εξαιρετικά άτομα που βρίσκονται υπεράνω της αντιπαράθεσης), οφείλουμε επιπλέον να παραδεχτούμε ότι η άλλη τάση, αυτή που αντίκειται στον κοινωνικό τομέα, έλαβε έναν εντελώς αρνητικό χαρακτήρα, έγινε μια αρνητική τάση. Πρόκειται για έναν κόσμο στον οποίο δεν υπάρχει πραγματική ηθική. Στα βιβλία σας έχετε πάντοτε αναφερθεί σε μια τυπική ηθική· πρόκειται για μια

ηθική που δεν είναι παρά μόνον ένα πρόσχημα. Αυτή είναι η αλήθεια.

Έτσι, η τέχνη μας έγινε η έκφραση μιας αποσύνθεσης, δηλαδή μια έκφραση αρνητική. Με τον ίδιο τρόπο στην πολιτική, στον κοινωνικό χώρο, ο κόσμος μας δεν εκφράζει τίποτα το θετικό, δεν βρίσκει τη δύναμη να φτιάξει για τον εαυτό του μιαν αληθινή ιδεολογία και να στηρίξει πάνω της μια νέα ζωή. Είναι αρνητικός, αμύνεται, θέλει να ζήσει, αλλά είναι νεκρός. Κατά συνέπεια, εάν λάβουμε υπόψη μας, δεχτούμε αυτά τα δεδομένα για να βγούμε από τούτη την κρίση, ποια θα ήταν η λύση; Υπάρχει μόνο μια πιθανή λύση: να απομακρύνουμε αυτούς τους ρομαντικούς παράγοντες και να επιστρέψουμε έτσι στις κλασικές πηγές, να θεμελιώσουμε την ανανέωση της κοινωνικής δομής πάνω σε κλασικούς παράγοντες, σε αρχές που έχουν τις πηγές τους στον κλασικό κόσμο, στον κόσμο του ουμανισμού. Αν αυτό αληθεύει, ιδού τότε η μόνη ερώτηση που σας θέτω: ποια θα μπορούσε να είναι η συμβολή του

ελληνισμού, νοουμένου με την πιο ευρεία σημασία της λέξης, σε μια παρόμοια ανανέωση της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής του σύγχρονου κόσμου;

(Χειροκροτήματα)

A. KAMY: Ε, λοιπόν, νιώθω πάλι δέος μπροστά σε τούτη την ερώτηση. Πάντως, βρίσκω τη διάκρισή σας ανάμεσα στον ρομαντισμό και τον κλασικισμό τόσο συναρπαστική, που θα μπορούσαμε να την επεκτείνουμε σε όλη την ιστορία των πολιτισμών. Σ' αυτή την περίπτωση, θα ήταν λογικό να ελπίζουμε. Διότι, αφού όλοι οι πολιτισμοί αναγκάστηκαν να προσαρμοστούν στις δύο αυτές τάσεις της ανθρώπινης φύσης, που έχει ενσαρκωθεί στην ιστορία, και αφού η ιστορία συνεχίζεται μέχρι σήμερα, τίποτα δεν μας εμποδίζει να σκεφτούμε πως κι εμείς, επίσης, θα μπορέσουμε να κάνουμε μερικά βήματα μπροστά. Θέλω ωστόσο να διευκρινίσω τον συλλογισμό μου. Έχετε δίκιο να σκέφτεστε ότι αυτός ο κόσμος προσφέρει μόνον αρνητικές

στάσεις, πιστεύω εντούτοις πως θα είχαμε άδικο να κρίνουμε την έννοια του μέτρου, μια από τις σπάνιες έννοιες που με προβλημάτισαν, ως έννοια αρνητική. Το ξέρετε ότι δεν είναι, δεν θα σας το μάθω εγώ. Μα γιατί δεν είναι;

Αν σήμερα, σε μια συζήτηση στο Παρίσι, αναφέρατε την έννοια του μέτρου, χίλια ζευγάρια ρομαντικά χέρια θα σηκώνονταν μέχρι την οροφή. Το μέτρο δεν είναι τίποτ' άλλο για τους διανοούμενούς μας παρά η διαβολική αστική μετριοπάθεια.² Μα δεν είναι καθόλου έτσι τα πράγματα. Το μέτρο δεν είναι η άρνηση της αντίφασης, ούτε η λύση της αντίφασης. Το μέτρο, στον ελληνισμό, αν οι γνώσεις μου σε αυτό το θέμα είναι επαρκείς, υπήρξε πάντα η αναγνώριση της αντίφασης, και η απόφαση να παραμείνουμε σ' αυτήν, ό,τι κι αν συμβεί. Μια διατύπωση τέτοιου είδους δεν είναι μόνο μια διατύπωση λογική, ουμανιστική και συμπαθής. Στην πραγματικότητα προϋποθέτει ηρωισμό. Έχει πάντως πιθανότητες να μας παράσχει όχι τη λύση, δεν περιμένουμε κάτι τέτοιο, αλλά μια

μέθοδο για να προσεγγίσουμε τη μελέτη των προβλημάτων που αντιμετωπίζουμε, και για να προχωρήσουμε προς ένα υποφερτό μέλλον.

Ας εφαρμόσουμε, αν θέλετε, τη μέθοδο αυτή στη σύγχρονη Ευρώπη. Υπάρχει μια Ευρώπη αστική, ατομίστρια, εκείνη που σκέφτεται τα ψυγεία της, τα γαστρονομικά της εστιατόρια, που λέει «εγώ, δεν ψηφίζω»· πρόκειται, μα την αλήθεια, για την αστική Ευρώπη. Τούτη εδώ δεν θέλει να ζήσει. Λέει βέβαια ότι θέλει να ζήσει, αλλά τοποθέτησε τη ζωή σ' ένα επίπεδο τόσο χαμηλό που έχει ελάχιστες πιθανότητες να παραταθεί στην ιστορία, φυτοζωεί, και καμιά Κοινωνία δεν μπόρεσε να φυτοζωήσει για πολύ. Εδώ, όμως, δεν βλέπω κάτι που να είναι η έκφραση του κλασικού μέτρου. Βλέπω μόνον έναν ατομικιστικό μηδενισμό, αυτόν που λέει «δεν θέλουμε ούτε ρομαντισμό ούτε υπερβολή, δεν θέλουμε να ζήσουμε στα όρια ούτε να γνωρίσουμε τη διάσπαση». Αν δεν θέλετε να ζήσετε στα όρια ούτε να γνωρίσετε τη διάσπαση, τότε δεν πρόκειται να ζή-

σετε, και κυρίως η κοινωνία σας δεν θα ζήσει.

Το μεγάλο μάθημα, και το λέω επειδή αντιτάσσομαι κατηγορηματικά στην ιδεολογία των λαϊκών δημοκρατιών, το μεγάλο μάθημα λοιπόν που μας έρχεται από την Ανατολή, είναι ακριβώς το νόημα της συμμετοχής σε μια κοινή προσπάθεια, και δεν υπάρχει κανένας λόγος να απορρίψουμε αυτό το παράδειγμα.

Από τούτη την άποψη, δεν επικροτώ καθόλου την αστική Ευρώπη. Απεναντίας, θα ασπαστώ μια θέση που λέει: «γνωρίζουμε τα άκρα, τα ζήσαμε, θα τα ζήσουμε όταν θα χρειαστεί, και μπορούμε να πούμε πως τα ζήσαμε γιατί διώσαμε τα γεγονότα που μας επέτρεψαν να τα γνωρίσουμε». Ύπήρξε, πράγματι, μια γαλλική εθνική αλληλεγγύη, όπως και μια ελληνική αλληλεγγύη, η αλληλεγγύη της οδύνης. Τούτη την αλληλεγγύη μπορούμε να την ξαναβρούμε ανά πάσα στιγμή και όχι μόνο με την όψη της οδύνης. Αν συλλογιζόμασταν αρκετά αυτή την εμπειρία, είμαι πεπεισμένος ότι θα καταλαβαίναμε καλύτερα το νόημα του μέτρου,

που νοείται ως η συμφιλίωση αντιφάσεων και, ειδικά, στο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο, ως η συμφιλίωση των δικαιωμάτων και των καθηκόντων του ατόμου. Πράγματι, η θέση της αστικής Ευρώπης καταλήγει να διεκδικεί μόναχα τα δικαιώματα του ανθρώπου, τα οποία είναι αξίες που οφείλουμε να υπερασπιστούμε, όχι όμως αν αυτά τα δικαιώματα σημαίνουν άρνηση των καθηκόντων. Και αντίστροφα. Τα καθήκοντα του ανθρώπου που μας εκθειάζουν στην ανατολική Ευρώπη, δεν είναι τα καθήκοντα που θα δεχτούμε, αν αυτά σημαίνουν την άρνηση όλων όσα συνιστούν το δικαίωμα του ανθρώπου να είναι αυτό που είναι.

(Χειροκροτήματα)

Μου φαίνεται, λοιπόν, ότι θα μπορούσαμε να ορίσουμε, προς αυτή την κατεύθυνση, κοινωνικές διατυπώσεις όπου αυτό το είδος της ισορροπίας, δύσκολο να διατηρηθεί, θα πραγματοποιηθεί, αφού βέβαια η εν λόγω ισορροπία δεν μπορεί να είναι εξ ορισμού μια άνεση. Σήμερα,

λέμε για έναν άνθρωπο ότι «είναι ισοροπημένος» μ' ένα είδος απαξίωσης. Στην πραγματικότητα, η ισοροπία είναι μια προσπάθεια κι ένα διαρκές θάρρος· η κοινωνία που θα έχει αυτό το θάρρος είναι η σωστή κοινωνία του μέλλοντος. Άλλωστε, κατά τη γνώμη μου, αναδύεται από διάφορα σημεία του κόσμου, κι εδώ πάλι δεν θα είμαι εντελώς απαισιόδοξος. Η ελπίδα υπάρχει. Μας έρχεται από τον ελληνισμό που πρώτος την όρισε, της έδωσε τις πιο συγκινητικές απεικονίσεις διαμέσου των αιώνων. Μπορούμε σήμερα να ελπίζουμε πως αυτή η σπορά θα καρποφορήσει εκ νέου και θα μας βοηθήσει να βρούμε τη λύση των προβλημάτων μας.

(Χειροκροτήματα)

Κ. ΤΣΑΤΣΟΣ: Γνωρίζετε ασφαλώς τη *Φήμη* του Βιργιλίου που «ingreditur solo et caput inter nubila condit»,* να, λοιπόν, τι θέλουμε. Θέ-

---

* Λατινικά στο κείμενο. «Ενώ περπατά στο έδαφος, το κεφάλι της κρύβεται μέσα στα σύννεφα» (Βιργίλιος, *Αινειάδα*, IV, 177). (Σ.τ.Μ.)

λουμε κάτι που να βασίζεται στην πραγματικότητα της ζωής, που παράλληλα όμως να μη χάνει τις σχέσεις του με τις αρχές. Ωστόσο, για να το έχουμε και για να μην είμαστε ούτε εντελώς από την πλευρά του επέκεινα ούτε και τελείως προσγειωμένοι, θα χρειαστεί, ούτως ή άλλως, να παραμείνουμε στο μέτρο, το οποίο είναι πάντα κάτι ανάμεσα σε δύο άκρα και παλεύει ενάντια σε τούτα τα δύο άκρα. Γι' αυτό συμφωνώ μαζί σας, για να κρίνω πως η αρχή του κλασικού μέτρου προϋποθέτει την έννοια της αδιάκοπης πάλης, μιας πάλης δημιουργικής του κάθε ατόμου για να βρει την ισορροπία του ανάμεσα σε όλες τις δυνάμεις που το περιτριγυρίζουν, και είναι σίγουρο ότι, πάνω σε τούτη την αρχή, θα μπορούσαμε να στηρίξουμε τη δυτική οπτική επίλυσης της κρίσης.